
De industrie te Lódź onder het nazibewind

door Tadeusz Bojanowski

Het kolossale katoencomplex van Israël Poznanski opgericht langsheen Ogródowa-sstraat. De zware sombere bakstenen fabrieksgebouwen zijn karakteristiek geworden voor het industriële Lódź.

Wadja o.a. gebruikte dit bedrijf als decor voor zijn opmerkelijke film **Het Land van Grote Belofte**. (foto P. Viaene, 1983).

Vóór WO II domineerde Lódź de Poolse textielindustrie. In 1939 waren er zo'n 88.000 arbeiders tewerkgesteld, dat is 77% van de totale industriële tewerkstelling. Andere nijverheidstakken bleven ver achterwege. Alleen de electromechanische nijverheid met ca. 5.700 werknemers, 5% van de totale tewerkstelling, speelde nog een zekere rol. Hier dient te worden opgemerkt dat deze tak echter voor het overgrote deel voor de textielnijverheid draaide.

Op de vooravond van de tweede wereldoorlog werden door de burgerlijke administratie van het 8ste Duitse leger (dat Lódź moest bezetten) plannen gesmeed omtrent het gebruik van de in Lódź aanwezige industrie na de verovering. Men besepte wel dat het onmogelijk zou zijn de totale industrie terug op poten te zetten bij gebrek aan de nodige grondstoffen. Het Derde Rijk zelf zou dus geen profijt kunnen halen uit een deel van de textielindustrie doordat tekorten ontstonden aan wol en katoen. Nochtans was de generale staf van mening dat na capitulatie van de stad het grootste deel van de industrie zo vlug mogelijk terug in werking moest worden gebracht. Men stelde zelfs voor een aantal Duitse textiel fabrieken te sluiten, de arbeiders ervan over de wapenindustrie te verspreiden, en het aldus vrijgekomen materieel en materiaal naar Lódź te verschepen. Zeker hebben bij het nemen van een aantal opties, de Duitse ondernemers van Lódź een rol gespeeld. Zij waren immers raadgever en informant der burgerlijke administratie van het 8ste leger. Ze verdedigden daarbij uiteraard de eigen belangen. Deze plannen zijn ook goedgekeurd door generaal **von Brauchitsch**, opperbevelhebber van het landleger.

Op 9 september 1939 is het Duitse leger dan Lódź binnengevallen, en is er 5 jaar en 4 maand gebleven. De macht werd later wel overgedragen aan de civiele administratie, *Chef der Zivilverwaltung beim Armee Oberkommando 8*. De industrie viel nagenoeg stil toen de Poolse autoriteiten de stad ontvluchtten, ondanks het feit dat een voldoende grote stock aan grondstoffen bestond en de schade, door de militaire campagne toegebracht, gering bleek te zijn. Onder deze omstandigheden en terwijl de gevechten in Polen nog in volle gang waren, beval de militaire administratie op 16 september aan de grote fabrieken het werk te hernemen. Ook de middelgrote ondernemingen kregen toelating de produktie terug op te starten, alleen de kleinere eenheden bleven dicht. Op deze wijze trachtte men de stedelijke economie opnieuw aan te zwengelen. Maar maarschalk **Göring**, verantwoordelijk voor het vierjarenplan en bijgevolg voor de economie van het *Reich*, was vastbesloten het bezette Polen leeg te roven. Dat is de reden waarom de opperste bevelhebbers van het Derde Rijk op het einde van september richtlijnen doorspeelden aan het opperbevel van de *Wehrmacht* (OKW) om het grootste deel der grondstoffen en half-afgewerkte produkten (vooral uit de textiel- en ledernijverheid) van het Poolse grondgebied te verwijderen. Onderhandelingen tussen vertegenwoordigers van het OKW, de militaire administratie van Lódź, de Duitse ondernemers en het opperste bevel van het Derde Rijk konden deze directieven wat verzachten. Men besloot toen alleen die grondstoffen naar Duitsland te verzenden die in de opslagruimtes der stations lagen opgeslagen, in de fabrieken van Joden, of waar-

van de eigenaar de stad was ontvlucht. In ruil daarvoor moest het Reich grote hoeveelheden artificiële vezels leveren. Terzelfdertijd verkreeg de textielindustrie van Łódź militaire opdrachten en leningen vanwege Duitse banken. Aan fabrieken van synthetische vezels in de omgeving van Łódź verleende men kredieten om de produktie ervan zo vlug mogelijk te kunnen opstarten.

De situatie voor andere takken van de nijverheid was bij het begin der bezetting minder rooskleurig. De leerlooierijen, metaalverwerkende bedrijven of rubberfabrieken bleven gesloten door het gebrek aan grondstoffen of het verbreken van de handelsbetrekkingen.

De economische problemen van het bezette Polen, de streek van Łódź inbegrepen, waren voorwerp van de **Conferentie van Berlijn** op 12 en 14 oktober 1939. Er waren vertegenwoordigers aanwezig van het ministerie van Economische Zaken en de OKW. Ook maarschalk **Göring** woonde de debatten bij. Op deze conferentie werd besloten slechts een gedeelte van de Poolse voorraden naar Duitsland te deporteren, de rest moest in het land zelf worden verwerkt.

Volgens de gegevens van het *Haupttreuhandstelle Ost*, of HTO, heeft men te Łódź zo'n 23.000 ton katoen, wol en zijde in beslag genomen, waarvan 52% naar Duitsland werd verzonden. Het overige deel verkocht men door aan de plaatselijke ondernemingen.

Om te besparen op wol en katoen gaf de militaire overheid bevel voortaan slechts 30% natuurlijke grondstoffen te verwerken in vergelijking met de vooroorlogse produktie. Er moesten eveneens in de eerste plaats voor militaire opdrachten, pas daarna voor in- en uitvoer worden gewerkt. Op de laatste plaats kwamen de behoeften van de burgerbevolking. Ook beperkte men het assortiment der goederen.

Het beleid der militaire overheid liep op 26 oktober 1939 ten einde en werd vervangen door burgerlijke autoriteiten. Op 9 november 1939 werd de omgeving van Łódź bij Groot-Duitsland ingelijfd. Op administratief vlak hing het af van *Gau Poznan* (**Land van Warta**) en bleef het tot 19 januari 1945.

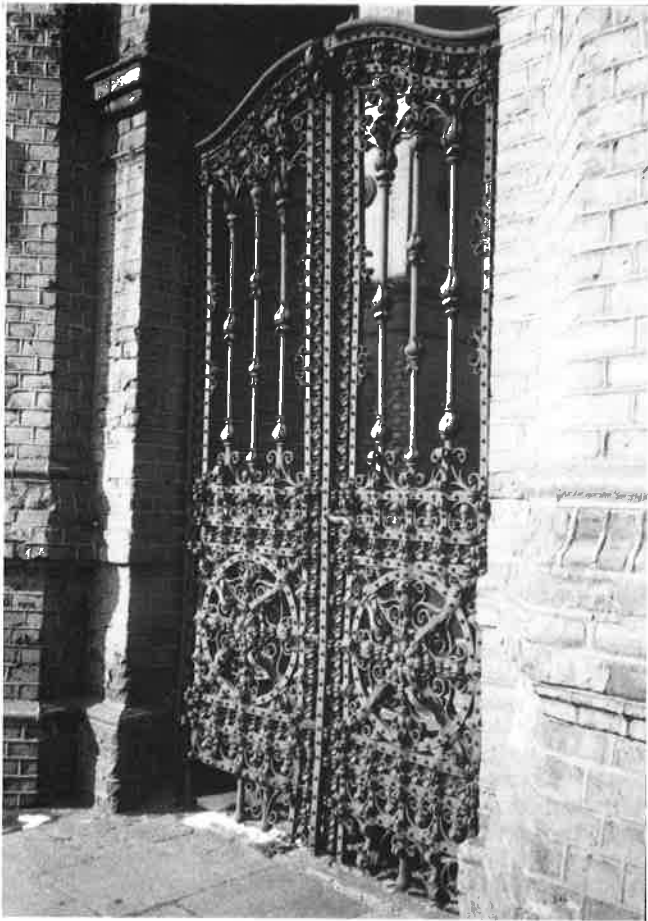
Voor de Duitse overheid stelde zich toen het probleem Łódź aan te passen aan de economie van het Derde Rijk. In 1940 waren de controversen omtrent de toe-

komst van het industriële Łódź eerder geanimeerd. De ondernemers in Duitsland zelf drongen aan op de opheffing van de textielnijverheid, omdat ze van geenerlei nut zou zijn voor het Reich. Hetzelfde concept werd voorgedragen door het ministerie van Landbouw die een plan had uitgewerkt om het Land van Warta om te vormen tot landbouwareaal. Niettemin wensten de autoriteiten de industrie te Łódź te behouden, omdat ze daar werkzekerheid in zagen voor de vele uit Oost-Europa ingeweken Duitsers. De nazi's, ook al uit propaganda-overwegingen, konden zich niet neerleggen bij de liquidatie van zo een belangrijk Groot-Duits textielcentrum. Uiteindelijk besloot men toch maar de industriële kern van Łódź te behouden, zij het in gereduceerde vorm. Men voorzag er een sterk verminderd produktiepotentieel van de textielnijverheid, gekoppeld aan de ontwikkeling van andere industrietakken. Men wou aldus het monopolie van het dominerende textielimperium breken. Het moest in de toekomst de rol van lokaal centrum van het Gau van Warta en aanpalende vervullen.

Van bij het begin der bezetting onteigende men de Poolse en Joodse ondernemingen. In die in beslag genomen fabrieken installeerde de militaire overheid zijn beheerders-commisarissen. Bij de overgang van het militaire naar het burgerlijke bewind was al het voormalige Poolse en Joodse bezit in handen overgegaan van het Reich, vertegenwoordigd door het HTO. Het is evident dat ook eigendommen en goederen van personen afkomstig uit geallieerde wettelijke landen werden aangeslagen.

In het voorjaar van 1941 waren alle fabrieken die niet toebehoorden aan Duitsers of aan ingezetenen der Hitleriaanse coalitie en nietgebonden landen, overgegaan in het beheer van HTO. In het begin werden die goederen uitbesteed aan vertrouwelingen, zgn. *treuhänder*, lokale Duitsers of ingewekenen vanuit West-Europa (vooral Estland). Later werden ze één voor één verkocht aan Duitsers. Toch was in het midden van 1943 nog ca. 20% van alle draaiende fabrieken in de regio van Łódź in handen van HTO.

Losstaand van de toekomstplannen onderging de industrie van Łódź grote veranderingen in het begin der bezetting. In de eerste plaats sloot men, en liquideerde

Zicht op de ingangspoort van het Israël Poznanski-complex op de Ogródowa-straat (onder) en detail van één der rijkelijk versierde gietijzeren hek- kens die de rijkdom van de eigenaar illustreren (links).
(foto P. Viaene, 1983).

vervolgens de kleine ondernemingen die als onrendabel werden beschouwd. Hun machinepark ging deels naar de sloop, deels naar grotere fabrieken. Hetzelfde verloop kenden later ook de middelgrote en grotere bedrijven met beperkte afmetingen.

Vóór alles werden de textielbedrijven onder handen genomen. Tot eind 1942 had men 332.800 spinnen (op een totaal van 1.5 miljoen) tot schroot herleid, terwijl amper 30.000 nieuwe spinnen in de plaats ervan kwamen. Soms vormde men ook kleine en middelgrote tot grote bedrijven om tot coöperatieven. In 1943 kende Lódz drie van dergelijke textiel-coöperaties die samen 227 kleine bedrijven en ambachten groepeerden, goed voor 4.260 werknemers.

Door die sluitingen en de productie-concentratie verminderde het aantal bedrijven aanzienlijk. Terwijl begin 1939 te Lódz nog 2.619 ondernemingen draaiden, waren dat eind 1943 nog slechts 554 (zie tabel). Zowat 700 gesloten fabrieken bleven evenwel intact bewaard als "appeltje voor de dorst" voorbestemd voor Duitse soldaten.

Het aantal werknemers daarentegen gedurende de oorlogsjaren is minder sterk gedaald. In januari 1939 waren 115.000 personen in de industrie tewerk gesteld, begin 1941 80.000 en op het einde van 1943 was dat terug gestegen naar 103.000 (zie tabel). Anders gezegd: vóór de oorlog stelde elk bedrijf gemiddeld 44 mensen aan, op het einde van 1943 186.

In de textielnijverheid waren de aantallen aanzienlijker gedaald. Vóór het uitbreken van de oorlog telde men te Lódz ca. 1.500 textielbedrijven, op het einde van 1943 nog 238. Het aantal werknemers zakte in dezelfde periode van 88.000 naar 47.100. Het afgedankte personeel werd naar Duitsland gedeporteerd. De aldus leeggekomen panden kregen een bestemming als depot, gevangenen- en transitkampen of werden ingeschakeld in een andere industrietaak. Zo heeft men in één der grootste textielondernemingen, de fabriek **S. Rosenblatt** eerst een krijgsgevangenenkamp en later een opslagplaats voor de legeruniformen van de *Kriegsmarine* ondergebracht en in de fabriek van **S. Abbe** een gevangenis. In de bekende **Widzewska Manufaktura** stichtte men een bedrijf voor synthetische vezels.

In de jaren 1942-1943 intensiverde de politiek van sluitingen nog

verder. Gedurende die periode liet de Duitse overheid vele fabrieken, en in het bijzonder deze werkzaam in de oorlogsindustrie, naar het oosten transporteren. Zo installeerden zich te Lódz tal van bedrijven in leegstaande of gedeeltelijk leegstaande fabriekspannen. Daardoor versnelde het aftakelingsproces van allerlei machines afkomstig uit de textielproductie aanzienlijk. Ze werden onoordeelkundig opgeslagen, of belandden gewoonweg op de schroothoop. Op dat ogenblik was zowat elke fabriek verplicht voor het leger te produceren.

De index der textielproductie te Lódz evolueerde toen als volgt :

1937 - 100
1939 - 73
1940 - 45
1941 - 39
1942 - 37
1943 - 43
1944 - 33

Men merkt dat de produktie voortdurend daalde. Uitzondering vormde het jaar 1943 toen grote bestellingen naar Lódz werden verplaatst om aan de herhaalde bombardementen der Geallieerden te ontsnappen.

Ook de kwaliteit ging voortdurend achteruit. Dat was vooral te wijten aan de erbarmelijke kwaliteit der grondstoffen, vooral dan van de synthetische vezel die men in grote hoeveelheden verwerkte. In de grote katoenfabrieken maakte zuivere katoen in 1942 nog slechts 10% van het grondstofverbruik uit.

Vanaf 1 oktober 1941 moesten ook alle textielprodukten met een civiele bestemming uitsluitend uit synthetische vezel vervaardigd worden, de natuurlijke grondstof zijnde volledig voor het leger, de staat en de nazipartij bestemd.

In de grote wolfabrieken besloeg het percentage verbruikte wol in 1941 slechts 15 à 20% van het totaalverbruik van de vezels. En de zijdenijverheid verwerkte zelfs uitsluitend kunstzijde.

In de jaren 1942-1943 was de helft van de textielproductie voor de burgerbevolking uit de door Duitsland geannexeerde Poolse gebieden bestemd, de *Generalgouvernement* verbruikte ca. 20%, de rest ging naar staatsinstellingen, de politie, de partij en de bedrijven. In de jaren 1940-1943 verhoogde het aantal werknemers in sommige bedrijfstakken, vooral in de mechanische, de electro-technische

en de kleding. Dit kwam natuurlijk door de grotere noden binnen het leger.

De grootste fabriek voor electrotechniek van Lódz was de onderafdeling van de *Telefunken Gesellschaft für drahtlose Telegraphie G.m.b.H.* Dit bedrijf was in 1942 gesticht in de oude wolfabriek van **K. Bennich**. Men produceerde er vliegtuiglampen. Begin 1944 waren er ca. 5.000 mensen aan het werk, waarvan 90% vrouwen.

Het consortium *Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG)* richtte eveneens in 1942, een bedrijf op in de gebouwen van de vroegere fabriek **A. Scheider** en **L. Grobman**. Men monteerde er fijne apparatuur, voor het grootste gedeelte bestemd voor de zeemacht. In hetzelfde pand kwam ook een onderafdeling van *Siemens-Schuckert Werke* met ongeveer 1.000 werknemers. Men produceerde er o.a. geluidsversterkers, stroomonderbrekers en diverse apparaten voor onderzeeërs.

Ook constructiewerkplaatsen werden in leegstaande fabriekspanden ondergebracht. De onderneming *Bayerische Motoren Werke (BMW)* richtte in 1943 een sectie van het moederbedrijf op in de oude wolfabriek **Allart, Rousseau en C°**. De nieuwe produktie nam zowat 70% van de totale oppervlakte in beslag en stelde begin 1944 1.200 arbeiders te werk. Men monteerde en herstelde er hoofdzakelijk vliegtuigmotoren.

De Berlijnse *Fluggerätebau KG Filter und Mann* opende in 1943 een filiaal voor de constructie van benzinetanks voor vliegtuigen in de oude katoenfabriek **A. Osser**.

De grote metaalbedrijven werkten voor de *Wehrmacht*. *J. John* produceerde o.a. granaten, ontstekingsmechanismes voor artillerieprojectielen, en onderdelen van vliegtuigen en duikboten. In 1942 bijvoorbeeld, kwamen daar 145.600 granaten van de band gerold. De fabriek stichtte niet minder dan vijf filialen verspreid over bezet Polen en het *Reich*. In 1943 werkten er al 1.300 mensen.

In 1944 is de situatie in het industriële Lódz totaal veranderd. Het oostfront verplaatste zich toen snel naar het westen toe en veroorzaakte de ontruiming der bedrijven aan de stadsrand. In de eerste helft van 1944 trok het grootste gedeelte der Duitse bedrijven terug naar het moederland, deze werkzaam in de wapenindustrie als eerste. Op die wijze werd de quasi-totaliteit der electrotechnische en metaalverwer-

kende bedrijven uit Lódz verwijderd. In het begin had deze evacuatie de bedrijven die reeds vóór de bezetting te Lódz waren gevestigd, niet aangetast. Demontage van machines en apparaten gebeurde niet vóór de tweede helft van 1944. De expeditie vanuit Lódz verliep moeizaam door het tekort aan transportmiddelen.

Een groot deel van de vrijgekomen werklieden zette men in bij de opbouw van versterkingen in het Land van Warta. Deze door de bezetter genomen maatregelen, deden het aantal werknemers te Lódz in de loop van 1944 met zo'n 50% dalen.

Interessant is het feit dat de electriciteitscentrale van Lódz in 1944 voor het eerst terug op vooroorlogs niveau kwam en op volle capaciteit moest draaien. De productie lag in 1939 op 174 miljoen kwh en op 196 miljoen kwh in 1944. Ongetwijfeld werd deze electriciteit de stad uitgestuurd en diende om de Duitse economie te bevoorraden.

Een ander groot metaalbedrijf is dat van *S. Weigt* dat gemoderniseerd en voor het overgrote deel omgebouwd werd op het maken van oorlogstuig.

Ook de textielmachinesfabriek *Müller en Seidel C°* schakelde volledig over op de oorlogsindustrie. Gedurende de bezetting werden ook een aantal grote kledingsbedrijven opgericht. In een gedeelte van de vroegere fabriek **L. Grobman** bracht men de *Ost-deutsche Bekleidungswerke* *Gunther Schwarz KG* onder.

Men vervaardigde er vooral uniformen en andere militaire kledij. In 1942 draaide de fabriek met ca. 800 mensen. De onderneming bezat ook vier filialen waar joden werden tewerkgesteld.

Een grote, nieuwe fabriek gedurende die oorlogsjaren opgericht was de *Trikot- und Wäschefabrik Oskar Dietzel*, waar vooral soldatenondergoed werd vervaardigd. In 1943 werkten er ongeveer 700 personen. Ook in het ghetto van Lódz naaide men aan de lopende band uniformen, kledij en schoei- sel voor het Duitse leger, waarbij beroep werd gedaan op (praktisch gratis) joodse ambachtslui.

Zoals we reeds vermeldden, had het consortium *Thüringische Zellwolle AG* in 1940 in de voormalige fabriek **Widzewska Manufaktura** het bedrijf voor synthetische vezels *Zellgarn AG* opgestart, in maart 1941 van artificiële cellulo-

sevezel, en in mei 1941 het cellulosegaren (*zellgarn*). Al vlug werd deze fabriek één der grootste in zijn genre. Tot in 1943 produceerde het de vezels voor kaasstof (*thiozell*). De globale afzet bereikte in 1943 11.900 ton cellulosevezels. In 1944 stelde het bedrijf 4.500 arbeiders tewerk.

De verlaging van het productiepotentieel in de textielindustrie, gekoppeld aan de ontwikkeling van andere nijverheden, hebben de industriële structuur van Łódź doen veranderen. Eerst heeft men de dominerende rol van de textielbranche afgezwakt. Het aantal textielarbeiders was gedaald van 77% van het totale aantal werknemers in 1939 tot 46% in 1943. Daartegenover drongen zich enkele andere nijverheidstakken op de voorgrond. Het aantal tewerkgestelden in de electro-mechanica was in diezelfde periode gestegen van 700 eenheden naar 18.300, van 5% dus van het totale tewerkstellingsbeeld naar 17.8%. Ook in de chemische nijverheid steeg het aantal werknemers van 2.500 naar 7.600 of van 2.2% naar 7.4%. In de kledingindustrie idem van 1.600 naar 8.700 of van 1.4 naar 8.5% (zie tabel).

Om te besluiten kan worden gesteld dat in de loop der oorlogsjaren de textielproductie te Łódź ongeveer 25% van zijn potentieel verloor, evenals een aanzienlijk aantal ingenieurs, techniekers en hooggekwalificeerd personeel. De bedrijven specialiseerden zich in de electronica en mechanica te Łódź tussen 1942 en 1943 opgericht, en in 1944 naar Duitsland overgeplaatst. Nochtans bleven de productie van kledij en synthetische vezels ter plaatse bestaan. Zo is gedurende die oorlogsperiode het proces gestart der industriële structuurveranderingen met het doel de monopoliepositie van de textiel te Łódź te doorbreken, proces dat na de bevrijding werd verder gezet.

Oriënterende bibliografie

- Archiwum Państwowe w Łodzi (APL), Chef der Zivilverwaltung beim AOK 8 (ChZv), sig. 21
- Rechenschaftsbericht der Haupttreuhandstelle Ost über ihre Tätigkeit in den Jahren 1939-1942*: Grabcieź polskiego mienia na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej, "wcielonych" do Rzeszy, re'd. Cz.Luczak, Poznań 1969, p. 251-255
- APL, ChZv, sig. 2-1
- T. BOJANOWSKI, *Plany władz hitlerowskich wobec Łódzkiego przemysłu włókienniczego w latach 1939-1945*, "Rocznik Łódzki", t. XVII (XX), 1973.
- APL, Stadtverwaltung Litzmannstadt (SvL), Statistischesamt (Sa), sig. 64. Zentrales Staatsarchiv Potsdam (ZStA), Reichsfinanzministerium (Rfm), sig. 6441, 6151
- APL, SvL, Sa, sig. 64, 65, Regierungspräsident Litzmannstadt (RpL), sig. 871; Centralny Zarząd Przemysłu Włókienniczego, sig. 232, 233
- APL : R. BIEDERMANN, I.K. POZNAŃSKI, K. SCHEIBLER, L. GROHMAN, K. STEINERT. *Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (CA KC PZPR)*, Komenda Główna Armii Krajowej (KG AK), sig. 203/III. ZStA, Rfm, sig. 6162
- APL, *Les actes des usines* : R. BIEDERMANN, K. EISERT, I.K. POZNAŃSKI, K. SCHEIBLER, L. GROHMAN
- APL, RpL, sig. 871
- APL, *Les actes des usines* : J. JOHN, S. WEIGT. CA KC PZPR, KG AK, sig. 203/III
- APL, *Les actes de Widzewska Manufaktura*, sig. 1177, 1380, 1535, 1541, 1542
- APL, RpL, sig. 871. ZStA, Reichswirtschaftsministerium, sig. 12962
- APL, SvL, Sa, sig. 74, Łódzkie Towarzystwo Elektryczne SA, sig. 140

Fraai voorbeeld van een stadspaleis uit de tweede helft der 19de eeuw opgericht langsheen de hoofdstraat, naast een hotel voor handelsreizigers: het **Grand Hôtel** uit het Interbellum. het meest standingvolle in zijn soort opgericht te Łódź. (foto P. Viaene, 1983).

LÓDŹ INDUSTRY DURING THE GERMAN OCCUPATION 1939-1945.

In the period of the Second World War, Łódź was incorporated into Grossdeutschland and its industry joined the efforts of German war economy. The textile industry, dominant till then, was profoundly diminished by closing down and clearance of numerous factories. Instead, on these plants, new factories were established (mainly chemical, electrotechnical, clothing). The process mentioned resulted in lessening the number of factories and enterprises, from 2600 in 1939 to 550 in the end of 1943. Number of workers also felt down but in relatively smaller degree, from 115 000 to 103 000. The percentage of the workers employed in the textile industry felt down from 77 % to 46 %.

In 1944, the greater part of the new established factories were evacuated to Germany. It is estimated, that Łódź, as the result of the Second World War, lost 25 % of its industrial capacity.

L'INDUSTRIE DE LÓDŹ DURANT L'OCCUPATION HITLERIENNE (1939-1945)

Pendant la Seconde Guerre mondiale Łódź a été incorporée au Grand Reich (Grossdeutschland) et son industrie était utilisée aux besoins de l'économie allemande de guerre.

L'industrie textile qui dominait dans la ville a été dans une grande partie réduite. Dans les bâtiments des usines fermées on créait les établissements d'autres branches industrielles surtout celles de mécanique, d'électrotechnique, de l'habillement et chimique.

En résultat de la liquidation, de la fermeture et de la création des grandes usines, leur nombre a diminué de 2600 au début de 1939 à 550 à la fin de 1943. Cependant le nombre des employeurs dans l'industrie en même temps a diminué d'un degré relativement petit, de 115 mille à 103 mille personnes. La part des travailleurs du textile dans l'emploi total de l'industrie a baissé de 77 % en 1939 à 46 % en 1943.

En 1944 on a évacué de Łódź vers l'Allemagne la majorité des usines y établies pendant la guerre. On évalue qu'à cause de la guerre la ville a perdu au moins 25 % de son potentiel d'industrie.